Onzen Heertje

Onzen Heertje, erfgoedvereniging vzw

DE KRUISWEG

VAN
ONZE LIEVE HEER JEZUS CHRISTUS

Kwartaalschrift 2005/1
Onzen Heertje, erfgoedvereniging vzw, Doornstraat 11A, 8970 Poperinge

Bij de afbeelding

Aanvankelijk werd de Lijdende Christus niet zomaar afgebeeld. Belangrijk was de figuur van de Goede Herder. Ook het Lam dat met Zijn Bloed de zegels verbrak. “Toen zag ik midden voor de troon en omgeven door de vier dieren en de oudsten een lam staan. Het zag eruit alsof het geslacht was” Openbaring 5:6.

Sinds lang kent de Rooms Katholieke Kerk het gebruik om de lijdensweg van Christus te overwegen aan de hand van 14 momenten (staties), zoals deze in de Evangelies zijn beschreven. Naast een aantal vaste gebeden per statie, wordt in een overweging en een gebed bij iedere statie apart de gelovigen een handreiking gedaan om met Christus te kunnen doorgronden wat Hij meegemaakt heeft. Maar vooral ook, om te kunnen gaan inzien dat Zijn Lijden uiteindelijk overgaat in de Overwinning op de dood, de Verrijzenis. Dit Pasen, de Verrijzenis van de Heer, wordt ook wel eens de 15e statie van de "Kruisweg" genoemd. Kunstenaars hebben zich eveneens door alle eeuwen heen geprobeerd de Kruisweg uit te beelden, in muziek, maar ook in de schilderkunst.

In het Heilig Jaar 2000, het Grote Jubeljaar, heeft de Paus zelf de teksten van de overwegingen en gebeden geschreven[1].

De kruisweg in een notendop

Andere namen voor een kruisweg zijn statieweg, Via Crucis, Via Dolorosa en in het Engels en Frans respectievelijk ‘Way of the cross’ en ‘Chemin de croix’. Deze namen worden gebruikt om een serie afbeeldingen of beeltenissen aan te duiden van het lijden van Jezus, die elk een bepaalde scène vertegenwoordigen of de devotie die met deze figuren is verbonden. In de eerste betekenis, kunnen de staties, de individuele onderdelen van de kruisweg, gemaakt zijn van steen, hout of metaal en gebeeldhouwd, geschilderd of gegraveerd zijn. Sommige staties zijn waardevolle kunstschatten zoals bijvoorbeeld in de kathedraal van Antwerpen, welke op vele plaatsen zijn gekopieerd. Ze zijn meestal gerangschikt langs de muren van een kerk, maar ze komen ook voor in de openlucht, vooral langs wegen die naar een kerk of heiligdom leiden. Het oprichten van kruiswegen werd pas aan het einde van de 17de eeuw een fenomeen, hoewel ze nu bijna in geen Katholieke kerk ontbreken. Vroeger varieerde het aantal staties aanzienlijk van plaats tot plaats maar 14 zijn nu voorgeschreven door de kerk.

Het doel van de kruisweg

De staties hebben tot doel om gelovigen in de geest als het ware een pelgrimage te laten maken langs de belangrijkste scènes van Christus’ lijden en dood. De devotie wordt uitgevoerd door van statie tot statie te gaan, samen met bepaalde gebeden en meditatie bij de verschillende scènes. Het is gewoonte, dat wanneer de kruisweg in het openbaar wordt gedaan, een couplet te zingen van de ‘Stabat Mater’ terwijl men van de ene statie naar de andere gaat.

Een bedevaart

[1] De tekst van de viering van de Kruisweg in het Colosseum in de avond van Goede 2000 Vrijdag heeft plaatsgevonden (http://www.kruisweg.nl/)

In feite vormt de kruisweg een miniatuur bedevaart langs de 'Heilige Plaatsen' in Jeruzalem. De oorsprong van deze devotie vindt men in het Heilige Land Israël, het voormalige Palestina. De Via Dolorosa in Jeruzalem – een naam die pas in de 16e eeuw werd gegeven – werd in de oudheid als zodanig al herkend. Vele pelgrims gingen sinds de dagen van keizer Constantijn naar Palestina. De legende is voor die tijd logisch. Maria zou dagelijks de Heilige

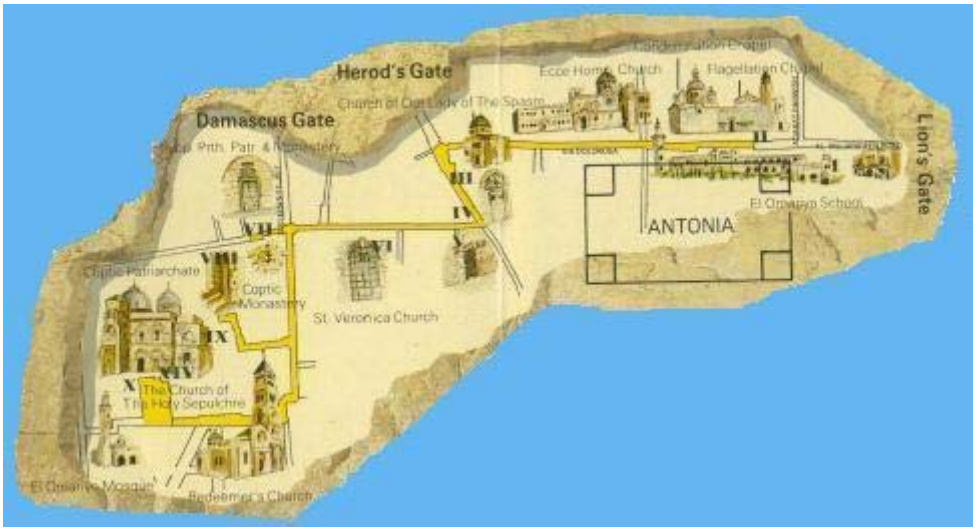

Plaatsen hebben bezocht en Johannes zou het over grote aantallen pelgrims hebben uit alle werelddelen die de Heilige Plaatsen in zijn tijd bezochten. Er is echter geen direct bewijs van het bestaan in die tijd van een vorm van kruisweg als devotie en het is opmerkelijk dat Sint Sylvia (ca. 380 n. Chr.) er niets over uitweidt in haar 'Peregrinatio ad loca sancta', hoewel ze minutieus alle andere religieuze oefeningen beschrijft die er uitgeoefend werden.

Aanvankelijk was men huiverig om het lijden van Christus fysisch voor te stellen. Ketterijen gingen daar nog verder in en wilden het mens zijn van Christus als een 'schijn'bestaan (docetisme) laten overkomen. Hoogstens gaf men voorstelling van het Lam. Jezus was de Goede Herder. Van de andere kant werd onderlijndwat Petrus[2] in zijn brief schreef

Het kruis werd pas in de 5de eeuw vereerd.Relieken van dat kruis werden pas later – beinvloed door de leer rond de aflaten – meegedaan naar het thuisland.
Gregorius van Tours[3] noemde in zijn litteratuur de kruisafbeeldingen een nieuwigheid.
Uit die tijd stammen ook de bekende en minder bekende kruishymnen "Pange lingua gloriosi prælium certaminis[4]", en het "Vexilla regis", beide van Venantius Fortunatus (c. 570).
In dezelfde periode ontstond het liturgisch gebruik waarbij de lijdensverhalen gelezen werden door de drie diakens de "Chronista/zanger/verteller", "Christus/priester", en de "Synagoga"/het volk, in het Officie van de Goede Week.

---

[2] 1 Petrus 2:19: "Want dat verwerft Gods genade, als iemand, omdat hij zich bewust is Gods dienaar te zijn, onverdiende smarten verdraagt." Want de volgeling is niet meer dan zijn meester en christenen moeten huhn kruis opnemen.
[3] Gregorius van Tours (zesde eeuw) is de auteur van de werken *Historia Francorum* en *Liber in gloria confessorum.* De zin waar het hier over gaat is uit zijn boek: *De gloria martyrum*.
[4] Niet te verwarren met het meer bekende "Pagne lingua gloriosi", dat meer een verering is van de tegenwoordigheid van Christus in de eucharistie. Het "Vexilla Regis" kennen we beter uit de kruishulde in de Goede Week.

Het 'Stabat Mater[5] dat als tussenzang werdt gebruikt in de kruisweg terwijl men van statie naar statie ging is van oudere datum. Ook de calvarie-kruisen die hierop zinspelen zijn later ontstaan.

De behoefte om de heilige plaatsen in andere landen door kunstwerken op te roepen om de devotie ontstond wellicht voor hen die niet in staat waren de pelgrimage te maken.
Bij het klooster van *San Stefano* bij Bologna (Italië) werd al in de 5de eeuw een groep aaneengesloten kapellen gebouwd door Sint Petronius, de bisschop van Bologna, die naar de belangrijke heiligdommen van Jeruzalem wezen. Het klooster werd bekend als 'Hierusalem'. Deze heiligdommen waren het prototype voor de latere staties. Ze noemden echter toen nog niet de 14 staties van de kruisweg.

Verschillende reizigers die het Heilige Land bezochten gedurende de 12de , 13de en 14de eeuw schrijven over een 'Via Sacra' met andere woorden een vaste route waarlangs de pelgrims trokken. Maar de 'Via Sacra' zoals wij die nu kennen, met speciale stopplaatsen, waaraan aflaten verbonden zijn, waren nog helemaal niet aan de orde.

Zo'n 'staties' met-aflaten verbonden zijn de oorsprong van de devotie zoals die nu wordt gepraktiseerd. Wanneer men aan die aflatenpraktijk begonnen is evenmin te duiden. Waarschijnlijk is dit toe te schrijven aan de Franciscanen, aan wie in 1342 het beheer van de Heilige Plaatsen werd toevertrouwd. Ferraris noemt de volgende staties aan welke aflaten werden verbonden.
De plaats waar Jezus zijn moeder ontmoet (4)
Waar hij sprak met de vrouwen van Jeruzalem (8)
Waar hij Simon van Cyrene ontmoet (5)
Waar de soldaten dobbelen om zijn kleding (10)
Waar hij vastgenageld werd aan het kruis (11)
Het huis van Pilatus (1)
Het Heilig Graf

[5] Stabat Mater: is een van de beroemdste Latijnse gebeden die uit de Middeleeuwen zijn overgeleverd. Als gebed kreeg de tekst al sinds de veertiende eeuw een grote verspreiding; in de vijftiende eeuw werd het als sequentia in de misliturgie opgenomen. Wie de dichter is geweest, is onbekend; een toeschrijving aan de franciscaan Jacopone da Todi (circa 1230-1306) is al sinds lang verlaten.

De staties van de kruisweg

Het vroegst gebruik van het woord staties als stopplaatsen net als bij de 'Via Sacra' in Jeruzalem, wordt meestal gezocht bij de Engelse pelgrim William Wey die het Heilige Land in 1458 en 1462 bezocht en die het gebruik beschrijft als "in de voetsporen van Jezus lopen op zijn lijdensweg". Vreemd genoeg was het gebruikelijk te beginnen bij de Calvarieberg, om tegendraads terug te gaan naar het huis van Pilatus. Begin 16de eeuw draaide men de richting. In die periode emancipeerde het gebruik tot één zelfstandige devotiepraktijk.

Tijdens de 15de en 16de eeuw werden verschillende reproducties van Heilige Plaatsen opgericht in verschillende delen van Europa. De heilige Alverez (1420) bouwde, na zijn terugkeer uit het Heilige Land, een serie kleine kapellen in het Dominicaans klooster van Cordova. De belangrijkste scènes uit het lijden van Jezus werden geschilderd.
Ongeveer tegelijkertijd bouwde de heilige Eustochia, een Claris, een zelfde soort staties in haar klooster in Messina.
Andere waren die in Görlitz, opgericht door G. Emmerich[6] rond 1465, en in Neurenberg door Ketzel in 1468. Deze werden nagebootst te Leuven in 1505 door Peter Stercks; te St. Getreu in Bamburg in 1507; te Fribourg en op Rhodos in ongeveer dezelfde tijd.
Die te Neurenberg, welke werden gebeeldhouwd door Adam Kraffted, alsook enkele andere, bestonden uit *zeven* staties, die ook wel bekend stonden als de 'zeven vallen', omdat op elke ervan Jezus afgebeeld is als gevallene of bijna bezwijkt onder het gewicht van het kruis.
Een beroemde serie staties werd in 1515 opgericht door Romanet Boffin te Romans in Dauphine, in navolging van die te Fribourg, en een zelfde serie werd in 1491 in Varallo werd opgericht door de Franciscanen daar. De orpichter was de beschermheer van de heilige plaatsen: Bernardino Caimi.
In een aantal van deze vroege voorbeelden, werd niet alleen een poging gedaan de meest heilige plaatsen van de originele Via Dolorosa na te bootsen, maar ook de exacte afstanden ertussen, gemeten in passen, zodat vrome mensen precies dezelfde afstanden konden afleggen als wanneer ze de pelgrimage in het Heilige land zelf zouden maken. Boffin en anderen bezochten Jeruzalem met de uitdrukkelijke reden om de exacte afstanden te vergaren, maar helaas, hoewel ieder van hen beweerde de juiste afstanden te hebben, weken een aantal sterk van elkaar af.

14 staties

Hoe men aan veertien staties kwam is een ingewikkeld traject. Het varieert sterk van streek naar streek. Het aantal is zeker aanvankelijk niet vast, ook de afbeeldingen niet. Het verslag van Wey, midden van de 15de eeuw, vermeldt "veertien staties", al waren er slechts vijf gelijk die we ook nu nog kennen. Bij de overige waren er zeven die enigszins met onze kruisweg verband houden:

Het huis van de rijke man (die Lazarus ontmoet Lucas XVI: 19-31),
De stadspoort waardoor Jezus kwam,
Het probaat bad,
De Ecco Homo boog,

[6] Niet te verwarren met Anna Catharina Emmerich.

De school van de Heilige Maagd Maria,
Het huis van Herodus en Simon de Farizeeër

Toen Romanet Boffin Jeruzalem bezocht in 1515 om de juiste details te verzamelen voor zijn set staties te Romans, vertelden twee monniken hem dat er eigenlijk 31 moesten zijn, maar de devotie-handleidingen die als gevolg van het bezoek van deze staties werden uitgegeven vermelden variaties als 19, 25 en 37
Het bleek dus dat zelfs op dezelfde plaats het aantal niet zo vast lag. Het boek getiteld 'Jerusalem sicut Christi tempore floruit', geschreven door Adrichomius[7] en gepubliceerd in 1584, vermeldt 12 staties welke exact overeenkomen met de eerste 12 van de onze.

Sommigen verbinden de oorsprong van de specifieke selectie met dit boek. Dit boek kende immers een grote verspreiding en het was in verschillende Europese talen vertaald. In ieder geval werden gedurende de 16de eeuw een aantal devotie-handleidingen gepubliceerd in de Lage Landen, die gebeden bevatten bij die staties konden worden gebruikt, en enkele van onze veertien komen er voor het eerst in voor. Hoewel dit gebruik in Europa werd gepraktiseerd door hen die niet in staat waren om het Heilige Land te bezoeken, en die wel Leuven, Neurenberg, Romans, of een van de andere reproducties van de 'Via Dolorosa' konden aandoen, is het twijfelachtig of er zelfs aan het einde van de 16de eeuw in Jeruzalem een vorm van devotie publiekelijk werd gepraktiseerd. Zuallardo, die een boek schreef over het onderwerp, gepubliceerd in 1587 te Rome, schrijft geen enkel gebed voor staties, hoewel hij wel een volledige groep gebeden voorschrijft voor de Heiligdommen bij het Heilig Graf, dat onder beheer was van de Franciscanen. Hij geeft hier een reden voor: "*Het is niet toegestaan om te stoppen, of ze te vereren met ontbloot hoofd, of enige andere demonstratie te maken*." Dit alles wijst erop dat toen Jeruzalem onder Turks bewind kwam de godsdienstoefening langs de kruisweg makkelijker in Neurenberg of Leuven gedaan konden worden dan in Jeruzalem zelf.

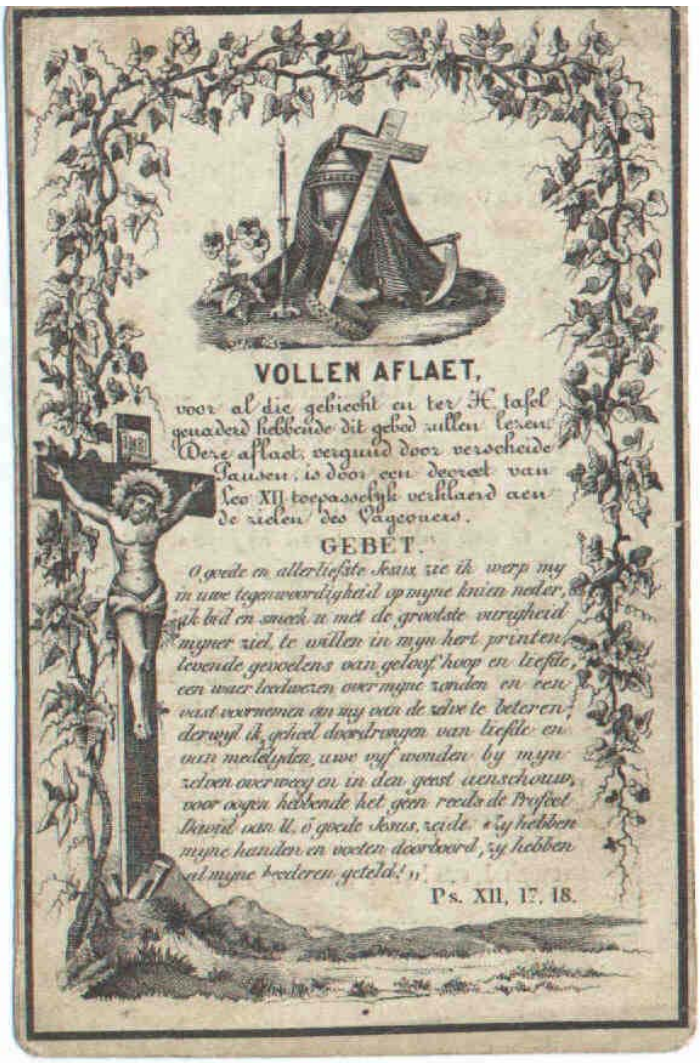

Het mag daarom met enige zekerheid verondersteld worden dat onze huidige serie staties, samen met de in gebruik geraakte gebeden, niet tot ons is gekomen vanuit Jeruzalem, maar afstamt van de imitatie kruiswegen in verschillende delen van Europa. Ook het propageren van de devotie, het aantal en de keuze van de staties is niet vanuit het H. Land

[7] Christiaan van Adrichem (Adrichomius): *Theatrum Terrae Sanctae*. Köln 1584. Original. Exemplar der Diözesanbibliothek Köln.

tot ons gekomen. Het is integendeel wellicht de godsvrucht en de vindingrijkheid van bepaalde 16de eeuwse schrijvers die de formules en de hantering hebben uitgevonden.

Afb*: De verering van het kruis is sterk beinvloed geweest door de aflatenleer. Op deze afbeeldingen staat de vermelding van de aflaat verbonden aan die verering. In die contekst ook ontstonden de paternosters van de wonden van Christus.*

Scènes

De taferelen die overgebleven zijn komen niet allemaal even vaak voor in de middeleeuwse verslagen.
Slechts enkele van de middeleeuwse verslagen maken melding van de tweede statie (Jezus Jezus neemt het kruis op zijn schouders) of van de tiende (Jezus wordt van zijn kleren beroofd), terwijl er andere zijn geschrapt die op haast alle oude lijsten voorkomen. Eén van de bekendste hiervan is de Ecce Homo[8] boog, d.w.z. het balkon van waaruit deze woorden werden gesproken. Dit wel of niet voorkomen van staties lijkt de veronderstelling te bevestigen dat onze staties eerder afstammen van godsvruchtige devotie-handleidingen dan uit Jeruzalem zelf.

De drie keren dat Jezus viel (3de, 7de en 9de statie) zijn blijkbaar de enige die overgebleven van de '7 vallen', zoals afgebeeld door Krafft in Neurenberg, waarbij Jezus of voorgesteld wordt als vallende of gevallene. Een verklaring zou kunnen zijn dat de andere vier 'vallen' samengaan met: Jezus ontmoet zijn bedroefde moeder (4), Simon van Cyrene helpt Jezus het kruis dragen (5), Veronica droogt het Aanschijn van Jezus af (6), Jezus troost de wenende vrouwen (8), en dat bij deze vier het vermelden van het vallen weggevallen is terwijl bij de andere niets anders ze onderscheidt van de rest. Een aantal middeleeuwse schrijvers nemen aan dat Simon van Cyrene (5)en het troosten van de wenende vrouwen (8) samenvallen, maar de meerderheid ziet ze als afzonderlijke gebeurtenissen. De ontmoeting met Veronica (6) komt niet veel voor in de vroege vermeldingen, terwijl zij die het vermelden het plaatsen net voor de aankomst bij de Calvarieberg, in plaats van vroeger in de tocht als in onze huidige samenstelling.

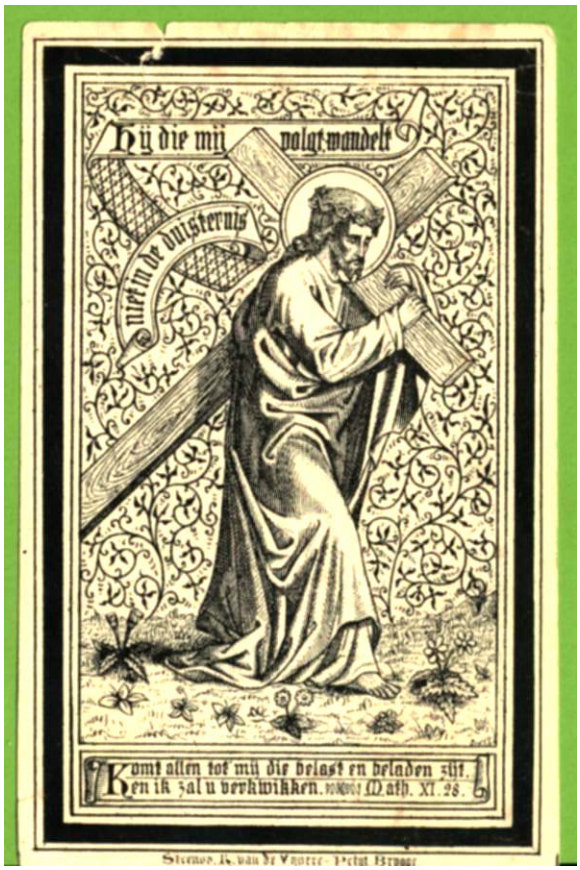

Een interessante variatie bestaat uit de speciale serie van elf staties die in 1799 is bepaald voor gebruik in het bisdom Wenen (Oosterrijk). Deze is als volgt.

De doodstrijd in het hof - Het verraad

[8] Ecce Homo = Zie de mens. " Jezus kwam dus naar buiten, met zijn doornenkrans en zijn purperrode mantel. `Hier is Hij dan - de mens', zei Pilatus. Zodra ze Hem zagen begonnen de hogepriesters en hun dienaren te schreeuwen: `Kruisigen, kruisigen!' Johannes 19:5-6.

van Judas - De geseling - De kroning met de doornenkroon - Jezus wordt ter dood veroordeeld - De ontmoeting met Simone van Cyrene - De wenende vrouwen van Jeruzalem - Jezus proeft de gal - Jezus wordt aan het kruis genageld - De dood aan het kruis - Jezus wordt van het kruis genomen

.

Het zal opvallen dat slechts vijf overeenkomen met onze staties. De andere, hoewel ze naar de belangrijkste gebeurtenissen van het Lijdensverhaal verwijzen, zijn strikt genomen geen gebeurtenissen van de 'Via Dolorasa' zelf.

De kerk-kruisweg

Het oprichten van staties in kerken kwam pas aan het einde van de 17de eeuw in zwang. De vooruitgang van devotieoefening dankt zijn populariteit vooral aan de eraan verbonden aflaten. Het gebruik kent zijn oorsprong bij de Franciscanen, maar de speciale verbintenis met deze orde is nu verdwenen. Aanvankelijk waren de aflaten formeel verbonden aan de Heilige Plaatsen in Jeruzalem. De kerk merkte dat niet iedereen in de mogelijkheid was van de aflaten te verkrijgen door een persoonlijke pelgrimage naar het Heilige Land. Vandaar dat Paus Innocentius XI[9] de Franciscanen in 1686 - ze hadden het gevraagd -, het recht verleende om staties op te richten in al hun kerken. Hiermee verbond hij ook alle aflaten die voor die tijd gegeven werden aan het vroom bezoeken van alle scènes uit het Lijden van Jezus.

Vanaf dat moment waren de aflaten verdeeld door alle Franciscanen, en alle aan deze orde gelieerde ordes, als men de kruisweg deed in hun eigen kerken op de gebruikelijke manier. Paus Innocentius XII[10] bevestigde dit privilege in 1694 en Paus Benedictus XIII[11] verruimde het privilege in 1726 voor alle gelovigen. In 1731 verruimde Paus Clement XII[12] het privilege nog verder door staties met aflaten toe te staan in alle kerken, als dit geschiedde onder toezicht van een Franciscaanse pater die hiervoor toestemming had van de orde. Tegelijkertijd stelde hij het aantal staties definitief vast op veertien.

Paus Benedictus XIV[13] spoorde alle priesters om hun kerken te verrijken "met die rijke prachtige schat".
In 1857 ontvingen de bisschoppen van Engeland van de aartsbisschop toestemming om zelf kruiswegen met de daaraan verbonden aflaten op te richten als er geen Franciscanen beschikbaar waren.
In 1862 wordt de laatste beperking voor het oprichten van kruiswegen opgeheven en werden de bisschoppen zelf bevoegd tot het oprichten van kruiswegen, persoonlijk of via een afgevaardigde, overal binnen het bisdom.

---

[9] Paus Innocentius XI - Benedetto Odescalschi (21 september 1676 - 12 augustus 1689) In 1650 werd hij bisschop van Novara. In 1670, na het overlijden van paus Clemens IX had hij al paus kunnen zijn, maar Lodewijk XIV hield zijn keuze tegen. Na het het overlijden van paus Clemens X in 1676 werd hij echter door alle kardinalen gekozen als de nieuwe paus. Zijn pontificaat werd gekenmerkt door zijn strijd tegen het nepotisme en zijn sobere levenstijl. Hij werd op 7 oktober 1956 zalig verklaard. Zijn feestdag is 13 augustus. Hij wordt afgebeeld op zijn knieën voor een kruis.
[10] Innocentius XII (geb 13 maart 1615 - juli 1691 - 27 sept 1700). Missie in Azie kreeg zijn steun.
[11] Benedictus XIII (geb 2 feb 1649 - 21 feb 1730). Gekozen 29 mei 1724.
[12] Clemens XII (geb 16 april 1652- 12 juli 1730 - 8 feb 1740). Ziekelijk en blind vanaf 1732. In 1738: veroordeelde hij de vrijmetselarij.
[13] Benedictus XIV (geb 3 maart 1675 - 17 aug 1740 - 3 mei 1758). Na zes maanden conclaaf. Hij veroordeelde de slavernij (1741).

Christus op de koude steen

Beelden

Er bestond inderdaad een actieve, breed verspreide devotie of verering voor 'Christus op de koude steen' in de late Middeleeuwen. In de literatuur vinden we talrijke verwijzingen. Jan van Laarhoven, directeur van het Noord Brabants Museum[14] meldt dat de devotie waarschijnlijk zijn oorsprong vindt in de mysterie- en passiespelen. Je kon er aflaten mee verdienen als je je gebed tot het beeld (en daarmee tot Christus) richtte. De aflaat was in die tijd hét hulpmiddel om overledenen uit de hel te krijgen of zelf een veilige plek in de hemel te verwerven.
Friedrich Gorissen[15] schrijft dat het met zekerheid wijst op een oorspronkelijk element uit de Kruisweg. Deze afbeelding heeft plaatsgemaakt voor de verschillende momenten dat Christus bezwijkt onder de last van het kruis.

De oudste literaire bron, die iets vertelt over het ontstaan van deze devotie en beeltenis is een geschrift of preek van de leider van de Franciscaanse Spiritualen Petrus Johannes Olivi (†1298) waarin hij dit moment apart of los van het lijdensverhaal noemt. G. van den Osten en Dobrzeniecki, twee auteurs die naar de herkomst van het beeld van "Chistus op de koude steen" hebben gezocht geven aan dat er een (overigens niet nader gedocumenteerde) beschrijving van de Kruisweg is die verwijst naar allerlei details die niet in het Evangelie staan en waarin een steen genoemd wordt. Deze steen wordt nog steeds in Jeruzalem getoond en de plaats heet Sancta Maria de Spasmo ofwel Jezus in angst[16].

Ook in de Calvaires in Frankrijk, bijvoorbeeld in St. Thégonnec in de Finistére, komt de afbeelding 'Christus op de koude steen' voor. Blijkbaar is 'Christus op de koude steen' in de loop van de jaren nog niet definitief als een wijdverspreid devotiebeeld erkend. De relatieve onbekendheid levert in de

[14] J van Laarhoven, De beeldtaal van de christelijke kunst 1997, derde druk,Nijmegen 1997, pagina 200
[15] Fr. Gorissen, Die klevischen Beeldensnijder, niederrheinländische Holzbildnerei 1474-1508, Kleve 1963, pagina 20-21
[16] 800 Jahre Franz von Assisi, franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters Katalog NiederOesterreichische Landesausstellung Krems-Stein, Minoritenkirche 17 mai-17 oktober 1982, Neue Folge Nr. 122, Wien 1982

literatuur slechts korte vermeldingen op.

Zelfs J.J.M. Timmers[17] is uitermate kort over dit beeld.

Afb.
De kapel van Onzen Heresboompje in Poperinge heeft een groot beeld – niet het origineel beeldje – van een Christus op de koude steen.

De meningen lopen dan ook nogal uiteen. Gert von den Osten[18] signaleert als enige dat het gaat om een devotiebeeld, dat van Frankrijk tot aan Transsylvanië, van Scandinavië tot aan het district Perm in Rusland te vinden is. Zijn mening over de herkomst van het beeld is afwijkend van andere schrijvers en hij verbindt de devotie aan het beeld van Job[19] op de mestvaalt. Dit is een episode uit het verhaal van de ellende die Job overkomt. Paus Gregorius de Grote zou volgens G.v.d. Osten Job als het voorbeeld van geduld en nederigheid hebben gepropageerd. Fernando Varela20 gaat terug tot de fresco's van de synagoge van Doura-Europos in Mesopotamië (derde eeuw), schilderingen in de catacomben in Rome uit diezelfde tijd en een sarcofaag uit de vierde eeuw, die bewaard wordt in het Museum van Lateranen.

Emile Mâle signaleert in zijn overzichtsboek 'De Religieuze kunst van de 12de tot de 17de eeuw' in 1949 (pagina 120-124), dat er sprake is van een grote kentering in de late Middeleeuwen in het karakter van de afbeeldingen van Christus. Christus lijdt. Christus wordt op een realistische manier afgebeeld als de Man van Smarten. " De bloeitijd der Middeleeuwen heeft bijna uitsluitend de zegevierende Christus voorgesteld, de 13de eeuw vond in het type van de lerarende Heiland haar meesterwerk; de 15de eeuw daarentegen heeft in haar God slechts de Man van Smarten willen zien." In zijn zeer plastisch taalgebruik neemt Mâle de lezer mee: "De doodstrijd van een God verhalen, Hem te tonen aan het einde van zijn krachten, overdekt met een bloedig zweet: een dergelijke gedachte zou de Grieken van de 5de eeuw hebben doen terugdeinzen."
Mâle geeft aan, dat Michelangelo afschuw gehad zou hebben van een dergelijke verbeelding van lijden. "Wat wilden de oude meesters van de Gothiek zeggen? Zij wilden zeggen dat de

---

[17] J.J.M. Timmers, Christelijke symboliek en iconografie der Christelijke kunst, Roermond-Maaseik 1978
[18] G. v. d. Osten: 'Job and Christ' in Journal of the Warburg and Courtauls Institutes Vol. 16, 1953 pagina 153.
[19] Job 29. vs.25.
[20] Fernando M. Varela, 'Sur les origines iconographiques du Christ de l'humilité et de la patience, une dévotion propagée per les Jésuites en Amérique espagnole. Gazette des Beaux-arts Vie periode, Tome LXXXVI Jrg. 117, Parijs 1975, p. 207

smart bestaat en het geen zin heeft haar te ontkennen, wanneer men voelt dat ze met het leven verweven is[21]."

Charles Caspers[22] verschilt op punten echter van Mâle. (10) Hij is het met Mâle eens dat er in de zestiende eeuw een kentering plaats heeft gevonden waarbij beelden minder tot lijdensmeditaties oproepen en meer naar de eucharistie verwezen. Ik heb dat zelf bij Mâle nog niet vastgesteld. Caspers stelt dat al in de 14de eeuw en zeker in de 16de eeuw de beelden van de lijdende Christus primair naar de eucharistie verwezen. Het passiebeeld wordt dan ondergeschikt gemaakt aan kerkpolitiek[23] en uiteindelijk aan de politiek om tegenover de Reformatie het eigen gelijk te onderstrepen.
Caspers verdedigt de stelling dat de beelden een 'visuele ondersteuning van de lijdensdevotie met als doel de communie' zijn[24]. Die eucharistische vroomheid blijft vooral in de Nederlanden hangen omdat er vermoedelijk een verbinding is met Moderne Devotie.

Soms is het beeld getooid met een mantel en een, op een scepter lijkende, stok in een van de handen. De naam van dit beeld is dan 'de bespotting van Christus[25]'. Soms zijn de handen en voeten niet gebonden maar rust het hoofd op de rechterhand. Dit beeld heeft meestal de naam 'Christus in rust' of 'De rust van Christus'. Een enkele keer kom je een beeld tegen van een man, slechts gehuld in een lendendoek en gebonden aan een zuil. Dit beeld kunnen we "de geseling van Christus" noemen, een gebeurtenis die zich afspeelde in het paleis van Pilatus. Een ander beeld laat een staande man zien, meestal gehuld in een mantel, een doornenkroon op zijn hoofd, de handen gebonden en een staf in zijn hand. Dit beeld heet dan 'Ecce Homo' en verbeeldt de presentatie van de Christusfiguur aan het Joodse volk door Pilatus. Verwante afbeeldingen zijn o.a. de Genadestoel[26] en de Gregoriusmis[27].

In het Nederlands is de naam 'Christus op de koude steen' of 'Rust van Christus'. Soms heb ik de term 'Christus in nood' in beschrijvingen aangetroffen. In het Frans is de naam: "Dieu Pitié" of "Christ de Pitié, Dieu Piteux" of "le Christ aux liens". Een andere mogelijkheid is: "Christ aux Outrages[28]", "Seigneur de l'Humilité et de la Patience". In het Duits wordt gesproken over "Notgottes, Christus im Elend of Christus im Rast, Herr-Gottesruh, Schmerzensmann of Erbärmdebild". In het Engels wordt de term "Christ on the cold stone" gebruikt.

De website, waarop niet alleen 'Christus op koude steen', maar ook Ecce Homo en Man van Smarten e.d. te vinden zijn, heet www.kikirpa.be.

---

[21] Pagina 123 in het geciteerde werk.
[22] Ch.M.A. Caspers Het laatmiddeleeuwse passiebeeld, een interpretatie vanuit de theologie- en vroomheidsgeschiedenis, in "Beelden in de late Middeleeuwen en renaissance R. Falkenburg e.a. Zwolle 1994, Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek deel 45, pagina 161-175
[23] H. Hart en Christus Koning.
[24] Pagina 171 in het geciteerde werk.
[25] De Christus uit de kapel van Onzen Heres Boompje die vaak als het oude beeldje wordt aanzien is zeker wat men hier bedoelt.
[26] God de Vader, die Christus overstijgt en de H. Geest tussenbeide. "De Genadestoel is een bijna naakte Christusfiguur die van boven omarmd of gesteund wordt door een figuur met tiara, waarschijnlijk God de Vader uitbeeldend."
[27] Zie Henri Vandenberghe, "Gewijd en vervlogen", blz. 233.
[28] Hoon of smaad, bespotting.

Devotieprenten

Een nieuwe ontwikkeling wordt ingezet met de boekdrukkunst. De voorkomende afbeeldingen zijn van Cornelius Gallen, Jacobus de Man (1650-1719), Cornelius de Bondt (1660-1735) en L. Fruitiers (1713-1782).

Albrecht Dürer is met houtsneden met de afbeelding van de "Schmerzensmann", het titelblad van de grote en kleine Passie (1511), ook bekend als kunstenaar die het lijden van Christus veelvuldig verbeeld heeft. Op de laatste blz. brengen we ook een afbeelding van Durer.

Schilderijen en tekeningen

In de bovengenoemde website is een opsomming van de talrijke afbeeldingen die met "Christus op de koude steen" te maken hebben.

Afbeelding van Paus Innocentius XII die de aflaten ana de kruisweg verbonden promulgeerde.

Een devotie gaat niet vanzelf de wereld rond.

Het is wat riskant om allerlei vermoedens te uiten over de verspreiding van devoties. Als ik de sporen van verschillende religieuze ordes volg is de hele wereld het speelveld. Wie Herfsttij der Middeleeuwen van Johan Huizinga heeft gelezen heeft een duidelijk beeld van de predikers, die al dan niet betaald door Europa trokken en volle marktplaatsen, kerkpleinen en kerken trokken. Zeker de zogenaamde Bedelorden: Franciscanen, Dominicanen, Karmelieten en de minder bekende Servieten hadden een naam op dit gebied.
De Franciscanen hebben hierin zeker een grote betekenis. Vooral bij de verspreiding van beelden als didactisch middel voor hun verkondiging zijn ze het vernoemen waard. De Moderne Devotie, een soort Geestelijke Oefeningen van de hand van de opvolgers van Geert Groote uit Deventer, kwamen op die manier op de Sorbonne in Parijs. De abt van de benedictijneradbij in Monserrat (Spanje) Cisneros is naar de Sorbonne geweest en heeft deze boekjes meegenomen om zijn monnikken ook op andere momenten en op andere manieren te laten mediteren.
Ignatius van Loyola heeft deze geschriften zeker in handen gehad tijdens zijn bezoeken aan Monserrat, misschien zelfs in Parijs, waar hij ook studeerde. Deze geschriften zijn uitgebreid en bijgewerkt tot de Geestelijke Oefeningen, die de basis zijn van de Ignatiaanse spiritualiteit. De Jezuïeten in het spoor van de Contrareformatie ontwikkelden een systematische aanpak van devoties en als we Fernando M. Varela geloven exporteerden zij de devotie naar het Spaanse deel van Amerika.

Alle schrijvers zijn het er over eens dat in West Europa, en zeker in de door de Moderne Devotie bereikte delen, de omstandigheden gunstig waren voor een expansie van de devotie voor 'Christus op de koude steen' in het bijzonder en voor de lijdende Christus in het algemeen[29]. De beïnvloeding van het Westen door de Moderne Devotie is verstrekkend geweest, zeker via de kloosters van de Broeders (en Zusters) van het Gemene Leven en de gemeenschappen van Windesheim en hun opvolg(st)ers.
De volgelingen van de Heilige Birgitta van Zweden[30] zijn de eigenaressen geweest van beelden van 'Christus op de koude steen' en de door Birgitta geschreven "Revelationes[31]" bevatten een belangrijke basis voor de passiedevotie en de bijbehorende oefeningen. Daarmee is ook aangegeven dat Birgittinessen, maar ook Augustinessen, Clarissen en andere oudere vrouwelijke religieuze instituten een belangrijke informatiebron kunnen zijn voor duidelijkheid over de betekenis van de devotie voor 'Christus op de koude steen'.

Een bijzondere plaats verdienen ook de Begijnen en hun spiritualiteit rond het lijden van Christus. Op verschillende plaatsen in België staan nog beelden van 'Christus op de koude steen' in begijnhoven. In een aantal gevallen zijn deze beelden naar kerken of musea verhuisd. Soms kregen groepen begijnen net zoals verschillende gemeenschappevan de Broeders (en Zusters) van het Gemene leven de status van klooster. Vrouwelijke groepen gingen over naar bv. de Augustinessen. Vervolgens verschijnt hun devotie in een andere omgeving.

Appendix

Waar bevindt zich de doornenkroon van Christus?

Het blijft een glibberig terrein om in de wereld van de devotie historische gegevens te sprokkelen. We ontmoetten er twee struikelstenen de gevoelens van de mens die de neiging hebben te fantaseren en de verscheidenheid in tijdsgeest en invloeden van de culturele omgeving. Onze postivistische instelling zal allicht te kritisch zijn, maar de simplistische onbevangenheid van de gemanipuleerde mens heeft allicht ook af en toe mirakels verricht waar ze niet bestonden (we schrijven niet onmogelijk waren).

Een oefeningetje?
Wat moeten we dan daarvan maken?
De doornen kroon, die Christus zou hebben gedragen tijdens zijn lijdensweg, bevindt zich in de Notre Dame in Parijs.
In de dertiende eeuw nam de koning Lodewijk de IX, bijgenaamd de Heilige, het relikwie mee na een kruistocht naar het Heilige Land. Hij had de kroon gekocht in Venetië. De Venetiërs hadden de kroon als onderpand gekregen van de keizer van Constantinopel, Boudewijn II van Courtenay (1217-1272).
Lodewijk de IX wist na een kruistocht naar het Heilige Land een groot aantal belangrijke relikwieën van Christus te kopen van de keizer van Constantinopel. Zo bracht hij een spijker mee waarmee Christus aan het kruis zou zijn genageld, een stuk van het kruis en ook nog een veer van de engel Gabriël. De voorwerpen werden ondergebracht in een reliekschrijn in de Sainte-Chapelle in Parijs.

---

[29] Frits Scholten over de Aaltense kruiswegstaties pagina 226 en het artikel van Ch.M. Caspers.
[30] De voorlopers van de paters van Sint Sixtus in Poperinge.
[31] Openbaringen.